

BESPROSVANNÕIDE SILMKOETÖÖSTUS TALLINNAS 1926-1940

Perekondlikust käsitööstusest riiklikuks suurettevõtteks

Avaldatud ajaloo ajakirjas KLEIO, N4 1991, Tartu

Taasiseseisvunud Eesti Vabariik on saanud päranduseks hulgaliselt suuri riiklikke tööstusettevõtteid. Neist paljude arenguloos on olnud murranguliseks 23. juulil 1940. a Riigivolikogu II koosseisu poolt vastu võetud „Deklaratsioon pankade ja suurtööstuse natsionaliseerimise kohta“. Erandiks pole ka tänava mais oma 65. aastapäeva tähistanud Eesti suurima trikotootja aktsiaseltsi KND "Marat" ajalugu. Järgnevad read püüavadki heita valgust selle ettevõtte eelkäijate kujunemisteele Eesti Vabariigi eelmisel iseseisvusperioodil.

Silmkoe- ja trikotaažitööstust Eestis enne iseseisvusaega välja ei kujunenud. Ükski 17st tekstiilitööstuse ettevõttest (vabrikust), mis 1919. a Eestis tegutsesid ei tootnud trikotaažkaupu.

Trikootööstus kujunes käsitööst ja väikestest käsitöökodadest, mille saadused (sukad, sokid, kindad, kampsunid) osalt otse majapidamises ära tarvitati osalt aga turule saadeti. Ka selles tööstusharus leidis ettevõtjaid, kes mehhaniseerimise käsile võtsid. Nii asutasid E. Lerenman, G. Itskovitš ja J. Frank 1920. a Tallinnas trikotaaživabriku "Rauaniit", mis hiljem muudeti aktsiaseltsiks. "Rauaniit" kujunes aastatega üheks Eesti suurimatest tekstiiliettevõtetest.¹ Aja jooksul vähenes silmkoetoodete osakaal tema toodangus.

1923. a rajas Tallinna Kaubanduskooli endine õpetaja Oskar Kilgas oma trikotööstuse. Majanduskriisi kasutades ostis ta Saksamaalt odavalt mehaanilised

¹ Nõukogude ajal "Punane Koit", praegu AS „Suva“ sukavabrik [MR 4/2010]

silmkoe-, pitsi- ja sukamasinad. Aktsiaseltsile "Oskar Kilgas - Trikoo-, pitsi- ja sukavabrik" kui valdavalt Eesti kapitalile toetuvale ettevõttele oli kindlustatud üldsuse ja riigivõimude heatahtlik suhtumine, millest nii mõnigi saksa või juudi päritolu vabrikant 1930. aastate teisel poolel ei võinud unistadagi.

Esimeste silmkoetööstusettevõtete hulka kuulus veel August Abrami (Aarma) 1924. a suvel rajatud nõöri-, paela- ja trikootöökoda, mis aga eriti suureks ei kasvanud.

Järgmisel viiel aastal (1925-30) rajati juurde 11 trikootööstusettevõtet, mis hiljem jõudsid suurtööstuse (kaksikümmend ja rohkem töölist) järku. Nende seas oli ka perekond Besprosvannõide tööstus. Väiksemaid silmkoe-töökodasid, kus peremees ja mõni tööline töötasid ühel käsikudumismasinad oli Eestis nendeks aastateks tekkinud juba üle poolesaja. Need aastad olid Eesti tööstusele kaunis soodsad, perioodi lõppu on nimetatud isegi tööstuslikuks kõrgseisuks. Tööstustegevuses põhjustasid tõusu tol perioodil eeskätt lähedad krediidiolud (eriti 1928. a) ning soodus turukonjunktuur. Aitas ka tollipoliitika. Juba vabariigi algaastail oli trikoo- ja heegeldatud toodete sisseveotoll võrdlemisi kõrge. 1924. ja 1929. a tõsteti tolle veelgi. Osalt tehti seda fiskaalsetel, osalt majandusarengu suunamise eesmärkidel. Igatahes leevendati niimoodi välismaiste kaupade konkorentsi ja loodi eeldused kodumaiste, Eesti siseturu nõudmisi arvestava trikootööstuse väljaarendamiseks. Sellistes küllaltki soodsates oludes toimuski Besprosvannõide perekonnaettevõtte kujunemine ja areng.

*

Vene impeeriumile ja Eestimaale nii segasel 1905. a abiellus 27-aastane Samuel Besprosvanie endast üheksa aastat noorema Betty Kofkiniga ja asus tööle äia Pärnu riieteärisse. Betty on juba neli aastat isa äri alal aidanud. Ka Samuel pärines ärimeeste suguvõsast, mille liikmeist mitmed hiljem Peterburis ja Tallinnas tuntuks said kui riidekaupmehed ja tekstiilitöösturid.

Mõne aasta pärast kolis perekond Tallinna. Vist jäi Pärnu ja sealne "Pudu-, moodi- ja koetud kaupade suurladu-Samuel Besprosvanie" ettevõtlikule perekonnale kitsaks. 1907. a avas S. Besprosvanie pudu- ja riidekaupluse Tallinnas Pärnu mnt 20, mille ta 1912. a uude kohta Suur-Karja 12 üle viis.

Pudu-, riidekaupade ning jalatsite kõrval müüdi S. Besprosvanie poes käsitööliste ka välismaalt toodud villast lõnga. Alates 1921. a tegutses oma abikaasa kõrval ärijuhina B. Besprosvanie. Tolleaegse jooksupoisi Edgar Neero meenutuste kohaselt hakkas S. Besprosvanie 1924. a tellima kodus töötavatelt kudujatelt villaseid silmkoesemeid. Lõng ja tööraha olid tema poolt, valmistooted müüdi kaupluses Suur-Karja 12.

1925. a tehti juba ettevalmistusi mehaanilise trikotaaži-silmkoe vabriku asutamiseks. 1926. a varakevadel osteti Saksamaalt esimene kudumismasin ja maikuu palgati esimesed äris kohapeal kudujad. Kodustöötajaid oli S. Besprosvanie siis juba paarikümne ringis. 1927. a osteti veel kümnekond masinat, kuid ettevõtet tööstusena veel ei registreeritud ja maksude tasumisest hoiduti kõrvale.

1928. aastaks taotles S. Besprosvanie Tallinna linnavalitsuselt endale tööstusliku äri tunnistuse, mis talle 28. jaanuaril ka anti. Sama aasta 1. märtsil kindlustas S. Besprosvanie oma töölised Tallinna haigekassa ja ka kindlustusühingu kaudu.

Mais 1928 saabus Saksamaalt esimene elektriline kudumismasin. Äri oli kujunenud tööstuslikuks tootmiseks. See äratas 1928. a juunis Kaubandus-Tööstusministeeriumi tööstusosakonna tähelepanu. Viimane palus politseil selgitada, millega S. Besprosvanie tegeleb. Juurdlusel selgus, et S. Besprosvanie kudumistööstus kuulub kesktööstuse (viis kuni üheksateist töolist) järku, kuid selle sisseseadmiseks puudub nõutav luba. Vastavalt ettekirjutusele tuli see muretseda ühe kuu jooksul. S. Besprosvanie püüdis ennast välja vabandada „Suur-, kesk- ja väiketööstuse seaduse“ vähese tundmisega ning lubas kohe tegevusloa taotleda.

20. augustil tutvus tootmisega Tallinna linnavalitsuse komisjon, kelle arvates loa andmiseks takistusi polnud. Kaubandus-tööstusministeerium andis Tallinnas Suur-Karja 12 asuvale kudumistööstusele tegutsemisloa 3. septembril 1928. Juba oktoobris avaldas ajaleht "Vaba Maa" reklaamikuulutusi: "Samuel Besprosvanie kudumistööstus"

Tallinn, Suur-Karja 12, telef-12-63. Varustatud kõige uuemate masinatega. Alati suures valikus igasugu moodsad koetud kaubad. Müük suurel ja väikesel arvul." Järgmisel aastal jõudis ettevõtte ka aadress-raamatu lehekülgedele kui "silmkudumistöö-koda". Alalisi töölisi oli siis juba 13-15.

Samuel Besprosvanie
kudumistööstus

Tallinn, Suur Karja t. 12, telef. 12-63,
on varustatud kõige uuemate masinatega. Alati
suures valikus igasugu moodsad koetud kaubad.
MÜÜK suurel ja väikesel arvul.

Tootmine laienes aastatega ning koos sellega tekkisid uued soovid ja võimalused. Finantssoodustuste saamiseks reorganiseeriti erafirma aktsiaseltsiks. Eesti Panga spetsialistide arvates oli ümberkorralduste peamiseks eesmärgiks maksusoodustuste saamine. Seni B. Besprosvanie ärilisel juhtimisel tegutsenud firma "Samuel Besprosvanie" uueks nimeks sai Tööstuse-Kaubanduse Aktsiaselts "Samuel Besprosvanie". Uue aktsiaseltsi põhikiri registreeriti Kohtu- ja Siseministeeriumis 9. juulil 1931. Peamised ümberkorraldused viidi lõpule sama aasta septembri alguseks. Tööliste arv tõusis üle 30.

Aktsiaseltsi asutajateks olid S. Besprosvanie, Abram Taub ja Oskar Kofkin. Vastavalt põhikirjale oli aktsiaseltsi eesmärgiks "siidi- ja villase trikoo (silmkoe)

kaupade valmistamine ja ümbertöötamine ning kauplemine oma tööstuse saadustega ja pudukaubaga oma kui komisjoni arvel sise- ja välismaal". Aktsiaseltsi põhikapital oli 70 000 krooni, mis oli jaotatud 700 aktsiaks. Vastavalt põhikirjale pidi vähemalt 50% aktsiatest kuuluma asutajatele, tegelikult arvati neid Besprosvannöidel rohkemgi olevat. Vähemalt kolmest liikmest koosnev juhatus võis aktsionäride peakoosoleku heakskiidul ametisse nimetada asjaajaja-direktori.

Kuna S. Besprosvanie tervis oli hakanud halvenema, sai asjaajaja-direktori koha Betty Besprosvanie. Kuni 1933. aastani valiti aktsiaseltsi juhatusse igal aastal peale tema veel Samuel Besprosvanie ja pearaamatupidaja Karl (Carl) Benjamin.

1933. a jäi S. Besprosvanie halvatuse tõttu lõplikult voodihaigeks ning pidi ettevõtte sisulisest juhatamisest loobuma. Järgmise aasta aktsionäride peakoosolekul 12. mail 1934 valiti juhatusse tema asemel poeg Max Besprosvannõi. 1906. a Pärnus sündinud M. Besprosvannõi oli Tallinnas vene gümnaasiumi lõpetanud, õppinud Praha tehnikaülikoolis ja seejärel Viinis kõrgema kaubanduskooli lõpetanud. 1933. a oli ta abiellunud oma aktsiaseltsi asutajaliikme Abram Taubi tütre Evaga. Isa tööstuses tegutses M. Besprosvannõi selle loomisest peale.

1934. aastal suri S. Besprosvanie. Tema abikaasa ja poeg otsustasid ettevõtte staatust muuta. Aktsiaseltsist pidi taas saama erafirma. Aktsionäride peakoosolekul 19. aprillil 1935. a otsustati Tööstuse-Kaubanduse Aktsiaseltsi "Samuel Besprosvanie" tegevus lõpetada ja moodustati vastavalt põhikirjale likvideerimiskomisjon. Komisjoni liikmeteks valiti Betty Besprosvanie, tema poeg Max Besprosvannõi, viimase äi Abram Taub, nende sugulane tekstiilikaupmees Hermann (Haim) Besprosvanny (kaubamaja "H. Besprosvanny & Ko" kaasomanik) ning aktsiaseltsi pearaamatupidaja Karl Benjamin. Vastav teade avaldati pretensioonide esitamiseks ka "Riigi Teataja Lisas".

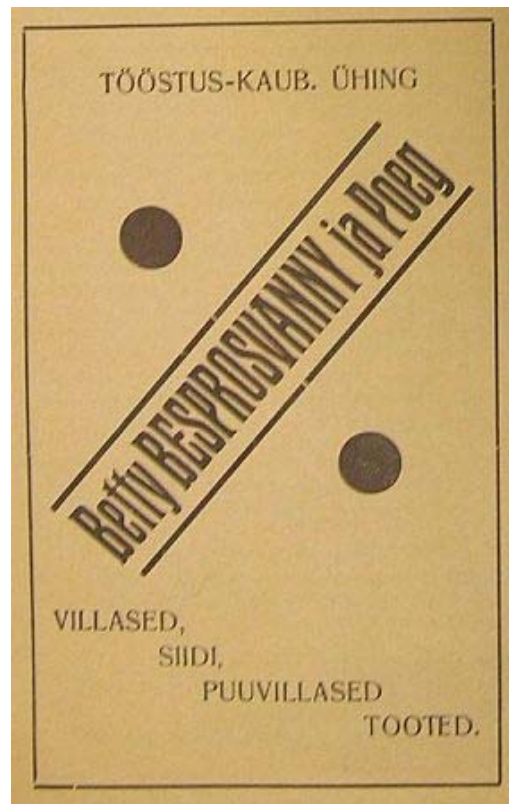
Likvideerimisotsuse tegemine polnud keeruline, sest enamus aktsiaid oli perekond Besprosvannöide või nende sugulaste käes. Peamiseks takistuseks oli maksuameti vastuseis. Tööstuse-Kaubanduse Aktsiaseltsi "Samuel Besprosvanie" 1934. a riigimaksud olid 1935. a aprillis veel korraldamata. 10. mail 1935 pöördus B. Besprosvanny (nii kirjutas ta nüüdsest oma perekonnanime) kui aktsiaseltsi "Samuel Besprosvanie" peaaaktionär, direktor ja tulevane ettevõtte omanik isikliku kirjaga majandusministri Karl Selteri poole. Ta selgitas: "/.../ aktsiaseltsi likvideerimine käesoleval juhul ei tähenda sugugi ettevõtte lõpetamist, vaid koguni ümberpöörduvalt, /.../ kavatsatud on ettevõtte üleminek täisühingu kätte minu ja minu poja isikus." Majandusministri abi A. Reinarti vahendusel nõustus Tallinn-Harju Maksuamet 1935. a juunis aktsiaseltsi maksuvõlgade ümberkorraldamisega B. Besprosvanny isiklikeks võlgadeks.

1. juulil 1935. a sõlmisid Betty Besprosvanny ja Max Besprosvannõi omavahel lepingu, milles on kirjas: "Tööstuse-Kaubanduse Aktsiaselts "Samuel Besprosvanie" jätkamiseks ja laiendamiseks, siid-, villase- ning puuvillase trikoo (silmkoe) kaupade

valmistamiseks ja ümbertöötamiseks ning kauplemiseks oma tööstuse saadustega ja pudukaubaga oma kui komisjoni arvel sise- ja välismaal asutasime meie täisühingu alusel eneste nimel Tööstus-Kaubandus Ühingu "Betty Besprosvanny ja Poeg". Ühingu kapital (10 000 krooni) oli B. Besprosvanny poolt, tema poeg osales ssesialgu üksnes oma kaastööga.

Järgmisel päeval otsustasid likvideerimiskomisjoni liikmed anda aktsiaseltsi varad, õigused ja kohustused üle uuele asutatud firmale. Augusti algul teatasid Tööstus-Kaubandus Ühingu "Betty Besprosvanny & Poeg" kaasomanikud toimunud muudatustest Majandusministeeriumi tööstusosakonda. 7. septembril 1935 sai uus firma tegutsemisloa. Tööstus oli selleks ajaks põhiliselt kolitud krundile Suur-Tartu maantee 69, tööliste arv tõusnud üle 130.

Järgmised suuremad muudatused Besprosvannõide tekstiili-trikootööstuse staatuses toimusid Eestimaale murrangulisel 1940. a suvel. Võõrvõimude surve kehtivat seadusandlust eirates valitud Riigivolikogu uus koosseis võttis 23. juulil 1940 vastu deklaratsiooni pankade ja suurtööstuse natsionaliseerimisest. Tööstusettevõtetest kuulusid reeglina riigistamisele rohkem kui 20 töötajaga ettevõtte, aga samuti 10-20 töötajaga mehhanisme kasutavad käitised. 26. juulil "Riigi Teatajas" avaldatud nimikirja kohaselt tuli natsionaliseerida ka Tööstus-Kaubandus Ühing "Betty Besprosvanny & Poeg".

Natsionaliseerimiskomisjon jõudis Besprosvannõide trikootööstusse 27. juulil, komisjoni juhtis samal päeval ametisse määratud tööstuse komissar Heinrich Vichmann. Kahe päeva pärast sai ta endale asetäitjaks abikomissari Isak Perlmanni. Eesti NSV Ülemnõukogu seadusega 28. septembril 1940. a otsustati riigistatud ettevõtetes natsionaliseerimiskomiteed asendada ainuisikuliste juhtidega, kelle pidi ametisse nimetama vastav rahvakomissar. Natsionaliseeritud Besprosvannõide trikootööstus allutati Kergetööstuse Rahvakomissariaadile. Esimeseks direktoriks nimetati Boris Kanno (Kansberg). B. Kanno oli vabrikusse tulnud 1935 aasta jaanuaris ja enne direktoriks määramist töötanud raamatupidajana. 1. novembril 1940 asus tehnilise juhatajana (peainsenerina) tööle August Aarma. Senine juhtkond eesotsas kaasomaniku ja tegevdirektori Max Besprosvannõiga vormistati tööle lihttöölisena.

Eesti NSV Rahvakomissaride Nõukogu otsusega sai ettevõtte 29. novembril 1940 uue nime - Trikootööstus "Marat". Seekord oli eeskujuks Suure Prantsuse Revolutsiooni aegne kehvemate rahvakihtide ideoloog Jean Paul Marat (1743-93), tuntud oma käremeelsuse poolest.

Alates 1. oktoobrist 1940 asus reorganiseerimised läbi teinud trikotööstus täitma riiklikku tellimust. Väiksemate artellide ühendamise tulemusena tõusis tööliste arv 1940. a sügisel 200ni. Üks etapp arengus oli läbi saanud.

ALLIKAD JA KIRJANDUS

Eesti Riigiarhiiv: F. 891 (Kaubandus-Tööstuskoda); F. 969 (Majandusministeerium); F. 1099 (Tallinn-Harju Maksuamet); F. 1790 (Eesti Pank); F. 2111 (1. jaoskonna töökaitseinspektor); F. 2955 (Tööstus-Kaubandus Ühing "Betty Besprosvanny ja Poeg"); F. 2956 (Tööstuse-Kaubanduse Aktsiaselts "Samuel Besprosvanie").

Tallinna Linnaarhiiv: F. R-93 ("Marat").

Eesti majanduslik areng iseseisvuse kestel // "Konjuktuur" 1938. Nr. 38/39; Eesti tööstus ja kaubandus sõnas ja pildis. Tln., 1931; Krepp E. Tekstiilitööstus Eestis. Tln., 1937; Michelson J. Kiutoöstus // Eesti: Maa. Rahvas. Kultuur. Trt., 1925.

Eesti aadress-raamat 1929-1930. Tln., 1929; Eesti majandustegelased. Tln., 1938; Riikline aadress-raamat 1926-1927. Tln., 1926; Vabrikute tegevus normaal 1919 ja 1920 aastal. Riigi Statistika Keskbüroo. Tln., 1921.

"ENSV Teataja" 1940; "Kaubandus-Tööstuskoja Teataja" 1938; "Riigi Teataja" 1940; "Riigi Teataja Lisa" 1931, 1935